

Türkiye’de Devlet Geleneği

Metin Heper

Türkiye’de Devlet Geleneği

Metin Heper

Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2018, 264 Sayfa, ISBN: 978-975-8717-21-7

Melih Ammar DEMİRCİ*

Eserin yazarı Prof. Dr. Metin Heper, Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı ve Türkiye Bilimler Akademisi Kurucu ve Konsey üyesidir. Yazarın siyaset bilimi alanında çeşitli kitapları ve makaleleri bulunmaktadır. İncelenen eserin özgün metni 1985 yılında İngilizce yazılmış ve Türkçeye çevirisinin altıncı baskısı olup 264 sayfadan oluşmaktadır. İçeriği içindekiler, kitabın Türkçe ve İngilizce basımının önsözü, giriş ve sonuç dâhil yedi bölümden oluşmaktadır. Eserde aşkın devlet geleneğinin Türk siyasetini nasıl etkilediği incelenmiştir. Kitap III. Selim’den başlayarak 12 Eylül darbesine kadar geçen dönemin devlet anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Heper kitabın ilk bölümünde Türk siyasal hayatına ilişkin teorisini ortaya koyuyor. Türk siyasetinin tanınmış seçkinlerle seçilmiş seçkinler arasında geçen mücadelelerle dolu olduğunu belirten Heper zaman içinde devlet merkezli anlayıştan parti merkezli anlayışa geçtiğini belirtmiştir. Osmanlı Mirası adlı ikinci bölümde III. Selim döneminden başlanarak bürokratik seçkinlerin güçlenmesinin sebep ve sonuçları inceleniyor. Geçici Aşkın Devlet isimli üçüncü bölümde Cumhuriyetle birlikte oluşmaya

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, melihdemirc@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9047-6664

başlayan devlet anlayışı ve Atatürk'ün bürokrasiye bakışı ve yeni devlet ideallerinin üzerinde duruluyor. Atatürk'ün araçsal devlet ve araçsal bürokrasi anlayışlarını aktaran yazar ilerleyen dönemlerde kuruluştaki bürokrasi ve devlet anlayışından ne kadar uzaklaştığını vurgulayabilmek için bu bölümde Atatürk'ün dünya görüşü oldukça kapsamlı değerlendirilmiştir. Bürokratik Aşkincılık isimli dördüncü bölümde Demokrat Parti iktidarıyla birlikte ortaya çıkan anlayış ve daha çok 1960 ihtilali sonrası Demirel iktidarına kadar geçen dönemde 1961 Anayasasının oluşturduğu devlet anlayışı ortaya koyuluyor. Burada 1961 Anayasasının her ne kadar özgürlükçü-liberal bir anlayış yansıtsa da uygulamada devlet anlayışının katı aşkinci bir yönetim yarattığı belirtiliyor. Devlet ve Toplum adlı beşinci bölümde koalisyonların devlete bakış açısı ve ülkeyi darbeye götüren şartlar ele alınıyor. Yeni Aşkın Devlet adlı son bölüm ise 12 Eylül ile ortaya çıkan devlet yapılanmasının yapısal özellikleri inceleniyor.

Heper birinci bölümde tezini ortaya koyarken önce devleti neden farklı yaklaşımlarla yorumlamak gerektiğini açıklıyor. Çeşitli bilim insanlarının Batı devletlerini göz önünde bulundurarak geliştirdiği devlet kuramları, Batılı ülkelerin siyasi dinamiklerini dahi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Zira farklı devlet geleneğine sahip ülkelerin siyasi kültürleri ile dinamikleri de büyük ölçüde farklılık gösterir. Yazara göre tam da bu noktada siyasi dinamikleri açıklayabilecek farklı yaklaşımlar gerekmektedir. Devlet kurumunun tarihi belli bir siyasi kültürü ortaya çıkarır. Bu kültürü anlamlandırabilmek için devletçi yönelim ve toplumcu yönelim ile ele alınması gerektiği savunulur.

Eserde devletçi yönelim yani aşkincılık (transcendentalism) güçlü devletten ziyade her şeyi kapsayan bir devlet anlayışını ortaya koymaktadır. Aşkın devlet tek tip kurumlarıyla, seçilmiş ve atanmış yöneticileriyle toplumun hizmetinde bir kurum değil; ona tepeden bakan, hükmeden, her türlü hakkı üzerinde tasarrufta bulunabilen, buyurgan ve kutsal bir otoritedir. Aşkinci anlayışta devletin çıkarı üyelerin çıkarlarından büyüktür, kurumlar tek tiptir, kanun vatandaşın kolektif aklının ürünüdür, siyaset yalnızca liderlik ve halkın eğitilmesidir. Ve sonucunda Aşkincılık görevin kutsallaştırılarak tüm enerjinin buraya harcanmasını ifade eder. Buna karşın aşkincılığın tam tersinde konumlandırılan araçsal devlet anlayışta (instrumentalism) ise bireylerin topluluktan ayrı kimlikleri ve amaçları vardır, kanun üyeler arasındaki anlaşmanın metnidir, siyaset normal bir faaliyettir. Sonuç olarak araçsalcılığın özgürlük, farklılık ve çoğulluğu ifade ettiği vurgulanmaktadır.

Kitabın giriş bölümünün sonunda Türkiye'deki devlet geleneğini dönem dönem incelemeye başlamadan genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Buna göre gelişmekte olan ülkelerdeki demokratikleşme sürecini tanımlayan modeller özellikle Türkiye için geçersiz kalmaktadır. Bu modellerde siyasi alışkanlıklardaki dalgalanmalar; büyüme sancıları ve gruplar arasındaki ihtilafların hükümet politikalarını etkileyerek seçmen tercihlerini değiştirmesi ile açıklanır. Ancak Türkiye'deki siyasi kültürü en iyi açıklayan kavram aşkinci ve araçsal devlet anlayışıdır. Öyle ki aynı ideolojiye sahip ve benzer politikaları uygulayan hükümetlere bakış açılarının farklılık göstermesinin temel nedeni de budur. Heper'in tezine göre Türkiye'de genel olarak ılımlı aşkincılık hâkim olmuş, tarih boyunca siyaset seçkinler arasında

çatışmalara sahne olmuştur. İstikrarsızlığın temel nedeni de siyasal seçkinlerin güç kazanmak için çeşitli grupları kendi saflarına çekerek sürdürdükleri çatışmalardır.

İkinci bölüm olan Osmanlı Mirası adlı bölümde Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne mirası, aşkın devletten oluştuğu anlatılmaktadır. Heper Osmanlı'nın devlet geleneğinden bahsederken iki ayrı aşkını anlayış olduğunu belirtir. Bunlardan ilki padişah elinde toplanan ılımlı aşkını yönelimdir. Özellikle II. Mahmut dönemi için böyle bir model olduğu savunulur. İkinci model ise bürokrasi elindeki aşkını anlayıştır. Bu yönelim içinse Tanzimat dönemini örnek göstermektedir. Aynı şekilde 1909 yılına dek II. Abdülhamit saltanatı için padişah elindeki aşkınılık, 1909 sonrası Jön Türkler için de bürokratik aşkını anlayış olarak değerlendirilmiştir.

Geçici Aşkınılık ve Bürokratik Aşkınılık adını verdiği bölümlerinde Heper cumhuriyet dönemi devlet anlayışını aktarmıştır. Burada Atatürk'ün anlayışından bahsederken ona göre cumhuriyetçiliğin, kişisel yönetimin (monarşi vs.) anti tezi olduğunu ifade etmektedir. Milliyetçiliği milletin hedef ve amaçlarının belirlenmesinde yol gösterici olarak tanımlamaktadır. Bu amaçlarının din üzerinden belirlenmemesi de laikliği tanımlamaktaydı. Bu amaçlarının zaman zaman değişmesi veya gelişmesi de devrimciliği ifade etmektedir. Milletin hedef ve amaçları aynı zamanda milliyetçilik kadar halkçılığı da kapsamaktadır. Devletçilik ise büyük buhrana kadar benimsenirken sonrasında değişime uğramıştır. Heper tüm bu tanımları yaptıktan sonra bu tanımlardan ve yaşananlardan hareketle Atatürkçülüğün bir ideoloji değil bir teknik olduğunu savunmaktadır.

Yazar cumhuriyet dönemi kurulan bürokratik aşkın devletin 1950-1970 arası dönemde ordunun eline geçtiğini iddia etmektedir. Olağanüstü şartlarda devletin kurulan geçici aşkın yapısının Atatürk sonrası 1950'lere kadar yaşanan süreçte, bürokratik aşkınılığı baki kılacak bir yapıya kavuşturma çabasının sonucu olarak siyasal hayatın değişmez bir parçası olacak çatışmaların önü açılmıştır. Bu çatışmalar bürokrasiyi güçsüzleştirirken daha sonralarda yaşanacak askeri darbeler ordunun bu gücü eline aldığı göstergesidir. Bu gelişmeler sonucu bürokrasinin son derece etkisiz hale gelmesi ordunun elini çektiği dönemlerde araçsal yapı halini alabilecek bir ortam yaratmıştır. 1970'lere kadar adeta Türk siyasetinin tanımı haline gelen aşkınılık, parti merkezli yönetimi ortaya çıkarırken bu dönemden sonra bahsedilen gelişmelerin ardından aracı yapılar ve ılımlı anlayış gelişmeye başlamıştır.

Son bölümde 1980 askeri darbesi sonrası oluşan devlet anlayışını değerlendiren Heper'e göre ordu ılımlı araçsal anlayışı benimsemiş, araçsal anlayış ile aşkını anlayış arasında bir yapı kurmayı hedeflemiştir. Bu konuda Atatürk sonrası bürokratik seçkinlerin yapamadığını ordunun yaptığını söylemektedir. 12 Eylül sonrası oluşan bu yeni devlet yönetimi anlayışının, demokratik yaklaşımla oluşturulduğu ve amacın düzeni sağladıktan sonra el çekerek Türk siyasetine ılımlı bir yapı bırakmak olduğu düşünülmektedir. Heper orijinal baskısını 1985 yılında yazdığı kitabın sonunda 12 Eylül sonrası için düşünülen yapının oluşup ileri demokrasiyle neticelendirilebilirliği konusunda soru işareti bırakmıştır.